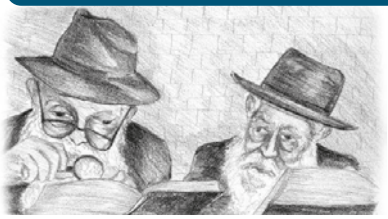
כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות

בסודשיח

בס"ד ■ יום רביעי ■ פרשת ראה ■ כ"ו אב תשפ"ה ■ 20.08.2025 ■ גליון מס' 853

בעקבי הכתב והקבלה

/ הרב פרופ' נריה גוטל

מה בין "ארץ" ובין "אדמה"? לדוגמה בפרשתנו (דברים יב, א): "אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ אשר נתן ד' אלהי אבתיך לך לרשתה, כל הימים אשר אתם חיים על האדמה" - מה ראה הכתוב לפתוח "בארץ" ולחתום ב"אדמה"; ועוד יתירה מזאת, בכלל מה היה צריך הכתוב לחתום "על האדמה" ולא אמר בפשטות: "עליה"!

חז"ל (ספרי כאן, בבלי קדושין לז) נתנו דעתם לשאלה זו, והבחינו בשל כך בין מצוות "הארץ" ובין מצוות "האדמה": מצוות "הארץ" - הן המצוות שתלויות בארץ, בעוד שמצוות "האדמה" נוהגות בכל מקום, אף בחו"ל. בעקביהם הילכו מנסחי הברכות, שעל שבעת המינים הארצישראליים קבעו לומר בברכת מעין שלוש "על הארץ", בעוד שברכה ראשונה שמוסבת על כלל הירקות, כולל אלה שאינם מן הארץ, נוסחה הוא "פרי האדמה".

ואולם, בהבחנה זו עדיין נותרה השאלה בעינה: מדוע "אדמה" הוא מונח שמתאים לעולם כולו, והמונח "ארץ" הוא שמתאים לארץ ישראל.

מבהיר אם כן בעל הכתב והקבלה, שהמילה "אדמה" באה מלשון דומיה, דומם - כלומר היעדר פעולה. ואכן כזו היא האדמה, שבשונה מן הצומח ומן החי שיש להם פעילות והם גדלים ומשתנים, האדמה היא "אבן דומם", אינה מתפתחת ואינה צומחת.

> "לכן, מקבלי התורה האלהית כשהם יושבים בשאר הארצות, הם נמנעים מלקיים מצוות התלויות בארץ, נקראת אצלם אדמה, כי הם עליה יושבי דומה, נעדרי התנועה במעשי המצוות, ושובתים מפעולת חיובי הדברים המוטלות עליהם לפי המקום הראוי להם".

ומה משמעה של המילה "ארץ"? תחילה מציין בעל הכתב והקבלה לביאורו של ר' שלמה פפנהיים, שלדידו "ארץ" היא מלשון "רציצה" ושבירה. שכן אם תסלק את המים מהארץ, המשטח שנותר מלא בקעים וחללים. "וזה שאמר הכתוב ויקרא ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים, והיינו לחלק המקשיי והעפריי שבכדור שהוא היבשה קרא ארץ, ע"ש צורתו שהוא כגשם מרוצץ, ולחלק המים שבו הממלא את בקיעי הרציצה קרא ימים". דא עקא, בכך עדיין לא מתקיימת זיקה ייחודית בין "ארץ" ובין ארץ ישראל בדווקא.

לכן, הוא עצמו מציע ביאור שונה לעומק משמעה של המילה "ארץ": מלשון ריצה ומלשון רצון.

> "ולי נראה שהונח על כדור הארץ שם ארץ על שם ריצתה ותנועתה לסבב את השמש תמיד, כאשר הסכימו כל החוקרים האחרונים אל דעת קדמוני הקדמונים מהם כמו פיטאגאראס, והיא דעת רבותינו ג"כ... על שם ריצתה התמידית להתנועע בסבוב הונח עלי' שם ארץ. וגם רבותינו הבינו ענין הריצה בשם ארץ, שאמרו (ב"ר פי"ג) ד' שמות נקרא לארץ וכו' ארץ שהיא מריצה פירותיה, ואמרו עוד שם (פרשה ה') למה נקרא שמה ארץ, שרצתה לעשות רצון קונה. ומלשון זה האחרון יראה שהבינו בשם ארץ גם ענין הרצון, וזה מסתבר יותר... והונח על כדור הארץ בכלל שם ארץ, על שם שיושביה הם בעלי בחירה ורצון. כי האדם להיותו התכלית העיקרי בבריאה והמובחר שבכל העולמות בין בעליונים בין בתחתונים, כי כל הברואים שתחתיו כבהמות וחיות אין פעולתם בבחירה ורצון, כי כל מעשיהם אינם רק כפי כח הטבעי שבהם, וכן העליונים כמלאכי מרום אינם בעלי בחירה ורצון, כי כל מעשיהם אינם רק כפי כח הרוחנית שבהם, ואין בכוחם הבחירה והרצון להינשא למעלה מן המדרגה אשר יוצרו עליה ולא לרדת מטה... לכן הונח על מקום מושב

כל מאמץ בענייני תורה ומצוות, אף שהוא חובה בפני עצמו, מרחיב את הצינורות לקבלת ברכות ה' לכל אחד ואחד מבני המשפחה.
הרבי מלובביץ'.

עוד בעיתון

ניתן לעבור לכתבה הרצויה ע"י לחיצה על שמה.

הבחירה החופשית וגבולותיה
רק בעולם שיש בו חופש ובחירה אפשר לומר לאדם: "ראה אנכי נותן...
המשך בעמ' 2

תורה עם דרך ארץ
במסכת ברכות (לה ב) נחלקו רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי בעניין...
המשך בעמ' 3

שאלות אקטואליות בין אדם לחברו
מפסקי הגרש"ז אויערבך בהלכות בין אדם לחברו
פסקי הלכה, כשמם כן הם, נלמדים מתוך ספרי ההלכה, ראשונים....
המשך בעמ' 4

והיה המקום
הכנת מקום המקדש
אחת משלוש המצוות שנצטוו ישראל לעשות עם כניסתם לארץ, מופיעה...
המשך בעמ' 5

סיפור לשבת
היהודי המסתורי באושוויץ
ר"ק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר כברכת ה' אלקיך אשר נתן לך...
המשך בעמ' 6

שביבים

- "ראה אנוכי נותן" (יא, כו)
- "לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך..." (יב, יז)
- "ושמחת אתה וביתך" (יד, כו)
- "נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו" (טו, י)
- "ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון" (טו, ז)
- "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר" (טו, ט)
- "ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (טו, ט)

המשך בעמ' 6

מין האדם שם ארץ, ע"ש הבחירה והרצון הניתן ברשותו בכל פעולותיו".

וגם אם נכון הוא שריצה ורצון נתונים לכל בני האדם ועל פני הגלובוס כולו, לישראל ולארץ ישראל יש בכך מעמד מיוחד, ולכן דווקא היא קרויה ארץ. "כי רק היא למעלת קדושתה מכשרת את יושביה לעשות רצון נותן התורה בקיום כל מצוותיו. ולזה לא נמנעו רבותינו לומר (איכה רבתי ד, נא) ארץ זו א"י, ארץ זו דברי תורה, ארץ זה ביהמ"ק, כי כל אלה ביחס קדושה אחת עומדים להיותם אמצעיים לעשות רצונו ית' בשמירת מצוותיו. ולזה על ישראל המצווים ביחוד לקיים רצון נותן תורתו, אליהם אמרו (קהלת רבה - והארץ לעולם עומדת) ישראל נקראו ארץ שנאמר כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג), חפץ הוא התחזקות הרצון...".

הבחירה החופשית וגבולותיה

/ הרב יעקב הלוי פילבר

רק בעולם שיש בו חופש ובחירה אפשר לומר לאדם: "ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה, את הברכה אשר תשמעו אל מצוות ה' אלקיכם, והקללה אם לא תשמעו אל מצוות ה' אלקיכם". האמירה הזו מלמדת אותנו שיש לאדם בחירה חופשית ובידו לבחור בטוב או ברע, בגלל זה הוא נושא באחריות על מעשיו ועתיד לתן את הדין עליהם. וכך מובא **במדרש** (דב"ר, ראה פ"ג): "אמר ר' אלעזר: משאמר הקב"ה הדבר הזה ("ראה אנכי נותן לפניכם") בסיני, באותה שעה - מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, אלא מאליה הרעה באה על עושי הרעה והטובה באה על עושי הטובה" ועוד הוסיפו שם במדרש: "דבר אחר, אמר ר' חגי: ולא עוד שנתתי לכם שתי דרכים אלא שנכנסתי לפנים משורת הדין ואמרתי לכם: 'ובחרת בחיים'". ואכן הבחירה החופשית היא הבסיס לכל התורה כולה, כמו שכתב **הרמב"ם** (הל' תשובה פ"ה ה"א): "רשות לכל אדם נתונה, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה הרשות בידו . . . ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע". והוסיף שם הרמב"ם: "אילו היה הא-ל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע ... **ומה מקום היה לכל התורה כולה**"? אלא שהבחירה הזו אינה מוחלטת ויש לה גבולות כמו שכתב **הראי"ה** (עולת ראיה ח"א עמ' פה) "גבול יש לחופש הרצון של האדם, וגם באותן הופעות שלנו הן נראות כחופשיות מצד הרצון הבחירי של האדם, יש בהן בעומק הווייתן דברים מכריחים שהם נסתרים ונעלמים מן העין".

על גבולות הבחירה החופשית לומדים אנו גם מברכתו של רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו לפני פטירתו (ברכות כח ב) שאיחל להם: "יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן?! אמר להם: ולואי, תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: **שלא יראני אדם**". מדבריו משמע שאילוצים חברתיים כמו "מה יאמרו הבריות" או פן ייתפס וייענש, מצמצמים את בחירתו של האדם. אך מאידך מדבריו של רבי יוחנן בן זכאי אנו לומדים גם את ההיפך: שבחירתו החופשית של האדם היא כה גדולה עד שהיא אפשרית אפילו כנגד הקב"ה. על נועזות בחירתו זו של האדם כתב **הרב חרל"פ** בספרו "מי מרום" (על שמונה פרקים, פתיחה ב) ששאל את רבו **הראי"ה קוק** על דברי חז"ל על נמרוד: "יודע את ריבונו ומכוין למרוד בו" (תו"כ בחקתי פ"ב) איך אפשר לתאר תרתי דסתרי כזה (שני דברים הסותרים זה את זה) להכיר ולמרוד ?! והשיב לו הראי"ה: "כי כן הוא הדבר, כוח נועז כזה גם כן נוצר בקרב האדם, להכיר ולדעת ואעפי"כ למרוד".

המגבלות העומדות בפני האדם למימוש בחירתו חלקן אובייקטיביות שאינן תלויות באדם: כמו חוסר יכולת או העדר אמצעים. אך מגבלות רבות אחרות של הבחירה החופשית נובעות ממצבו של האדם עצמו, אלא שהאדם החכם יוכל להתגבר עליהן, אם ידע לנצל את התנאים שהוא מצוי בהם לגייס אותם לטובתו. כמו למשל הסביבה החברתית של האדם, שהיא אחת המשפיעות על בחירתו של האדם, כמו שכתב **הרמב"ם** (הל' דעות פ"ו): "דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו". ואם ידע האדם לגייס את סביבתו לטובתו יוכל בכך להטיב את בחירתו, הא כיצד? על כך כתב הרמב"ם: "לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולשב אצל החכמים תמיד - כדי שילמד ממעשיהם. ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחושך - כדי שלא ילמד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר: 'הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע' ". במצב כזה מנצל האדם בעל כורחו, אם מתוך לחץ או מוסכמות חברה, לעשות מעשים טובים או לחשוב את המחשבות הנכונות, וגם אם למראית עין התנהגותו זו היא נראית שהיא לא במסגרת הבחירה החופשית שלו, לא כן הדבר, אדרבא, ברגע שהאדם הוא שהביא את עצמו למצב שהוא נמצא בו, כי אז החלטתו זו וכל הנובע ממנה הם פרי בחירתו החופשית הקודמת, על כן כל מה שיתגלגל מזה נזקף לזכות בחירתו החופשית, וגם אם הוא פועל עכשיו בלחץ חברתי, מאחר והן תוצאות הנובעות מבחירתו הראשונה הרי הן נזקפות לזכותו או חובתו. דוגמא לדבר אנו מוצאים אצל פרעה, שגרר את עצמו בבחירתו למצב שהביאו לבסוף להכבדת לבו, ואז כבר לא היה לו שליטה על מעשיו, אעפ"כ לבסוף נענש גם על המעשים שנבעו מהכבדת לבו, מפני שהוא בבחירתו הביא את עצמו למצב זה.

תורה עם דרך ארץ

/ הרב יעקב הלוי פילבר

במסכת **ברכות** (לה ב) נחלקו רבי ישמעאל ורבי שמעון בר יוחאי בעניין תורה ודרך ארץ, מצד אחד אומר הכתוב **(יהושע א ח)**: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, והגית בו יומם ולילה" שמובנו הוא שהאדם יעסוק רק בתורה וללא הפסק. ועל כך שואל **רבי ישמעאל**: "יכול דברים ככתבן" (**פרש"י**: "שלא יעסוק בדרך ארץ"?) ועל כך הוא משיב: "תלמוד לומר: 'ואספת דגנך' הנהג בהם מנהג דרך ארץ" (ופרש"י: "הנהג עם דברי התורה דרך ארץ, שאם תבוא לידי צורך הבריות סופך להבטל מדברי תורה"). דעתו זו של רבי ישמעאל אינה מקובלת על רשב"י והוא שואל: "אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה וכו' תורה מה תהא עליה?!" ולכן הוא מסביר שמה שאמרה התורה "ואספת דגנך" זה אינו המצב האידיאלי, אלא הוא בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואז מלאכתן נעשית על ידי עצמן, אבל בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם". ועל מחלוקת זו אומר אביי: "רבים עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם והרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם".

הראי"ה קוק בספרו עין איה (שם) מסביר כי המחלוקת בין רבי ישמעאל ורשב"י אינה מהו האידיאל של האדם, אלא מהי תכונתו הטבעית של האדם כפי שעשאו האלוקים. רבי ישמעאל סובר שהאדם בטבעו אינו יכול לעסוק רק בעיון השכלי מבלי שתקצר נפשו מכך. ורשב"י חולק על כך וסובר שהאדם בטבעו הוא כה נעלה עד שנפשו תבוא על סיפוקה גם אם יעסוק בתורה ללא הפסק, ומה שהאדם במציאות ימינו מוכרח לעסוק בעבודה מעשית כדי לקיים את עצמו זה עונש לאדם בגלל קלקול החטא, אך אם האדם יתעלה אל מעלת האדם השלם הקללה הזו תוסר ממנו ואז ודאי שיוכל לעסוק רק בלימוד התורה. וכיון שהמחלוקת היא על עצם טבע האדם, אין אפשרות להכריע מחלוקת זו אלא במבחן המציאות, על כן מביא אביי ראייה לא מפסוקים אלא מן המציאות: הרבה עשו כרבי ישמעאל ומצאו קורת רוח גם בתורתם וחכמתם וגם בעמלם המעשי בחיי החברה, ואותם שנהגו כרשב"י, לא זו בלבד שלא הצליחו בתורתם אלא ירדו בכישרונותיהם בגלל ההתנגדות הפנימית שמצאו בנפשם מהעיסוק השכלי בלבד שלא היה משולב גם בעיסוק גופני. והדגש בדברי אביי הוא על הרבים, כי לגבי יחידי סגולה גם רבי ישמעאל מודה שיש בחברה יחידים שנוצרו לגדולות ולהם העיסוק בחכמה בלבד בכל זמנם הוא לעונג טבעי, אבל יחידים אלו הם למעלה מהטבע האנושי, והתורה לא ניתנה למלאכי השרת אלא משפטיה הם לפי הטבע האנושי הנוהג ברוב בני האדם.

רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו **'צדקת הצדיק'** (אות רכד) מסביר שההבדל בין היחיד לרבים בעניין תורה עם דרך ארץ מפורש בתורה: הפרשה הראשונה של קריאת שמע נאמרה בלשון יחיד ובו נאמר נוסף ל"בכל לבבך ובכל נפשך" גם **"ובכל מאדך"** ופירשו בגמרא (ברכות נד א): "'בכל לבבך' - בשני יצריך, 'בכל נפשך' - אפילו נוטל את נפשך, 'ובכל מאדך' - בכל ממונך". שכאן התורה פונה אל היחיד, שהיחיד צריך להקריב אפילו את ממונו לאהבת ה'. ואילו פרשה שניה נאמרה בלשון רבים: "בכל לבבכם ובכל נפשכם" ובה לא נאמר "בכל מאודכם", ומזה לומדים שהרבים אינם חייבים להקריב את ממונם. והסיבה היא שהפרשה הראשונה שנאמרה בלשון יחיד, היא מכוונת ליחידים כרשב"י, ובה נאמר "ובכל מאדך", שעליהם מצוה התורה שיפקירו גם את ממונם לעבודת ה', ויחידים אלו אם יעשו כרשב"י הדבר יעלה בידם. אבל פרשה השנייה של קריאת שמע שבה כתוב "ואספת דגנך" וממנו למד רבי ישמעאל "הנהג בהם מנהג דרך ארץ", פרשה זו נאמרה בלשון רבים ובה לא נכתב "ובכל מאדך", מפני שהרבים אינם מצווים להפקיר ממונם, "שאי אפשר לרבים, ולכל העולם כולו, להיות כרשב"י" והם צריכים לנהוג במידת דרך ארץ ולהשגיח על ממונם לפרנסתם וקיום חיותם". ומסביר שם ב'צדקת הצדיק' שהרבים שעשו כרשב"י לא עלתה בידם מפני **"שאין זה רצון השם יתברך"**.

אלא שעל דעתו של רשב"י יש לשאול: לכאורה רשב"י סותר את דעת עצמו, שהרי במסכת **מנחות** (צט ב) הוא סובר: ש"אפילו לא קרא אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש". ומדבריו משמע שלא זו בלבד שאין האדם חייב תורה בבוקר ומעט בערב. [אמנם המינימום הזה אינו אידיאלי, על כן אמרו שם בגמרא ש"דבר זה אסור לאומרו בפני עם הארץ", **ופרש"י**: "שלא יאמר בקריאת שמע סגי (מספיק), ולא ירגיל בניו לתלמוד תורה"]. ולכאורה יש כאן שתי דעות הפוכות של רשב"י?

אחת האפשרויות ליישב את הסתירה שבדברי רשב"י היא לומר: שדעה אחת נאמרה על ידי רשב"י בתחילה ואחר כך לבסוף חזר בו, וסדר הדברים הוא כך: בתחילה (במסכת ברכות) היתה דעתו של רשב"י שעל האדם להקדיש את כל זמנו ללמוד תורה בלבד, ובדעתו זו הוא החזיק גם לאחר שיצא בפעם הראשונה מן המערה **(שבת לג ב)** ולכן כאשר ראה בני אדם חורשים וזורעים, הטיח בהם: "מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה", ורשב"י שם אינו מסתפק באמירה זו בלבד אלא עבר לתגובה מעשית: "כל מקום שנתנו עיניהם מיד נשרף". ועל תגובתו זו של רשב"י אמרה להם בת־קול מן השמים: "להחריב עולמי יצאתם? חזרו למערתכם!". ואז חזרו לשבת במערה שנים עשר חודש נוספים, ואחרי שנה של ישיבה שנייה במערה, שבה כפי הנראה נתגבשה ברשב"י דעה חדשה, שאנו רואים אותה כבר בהתנהלות החדשה שלו מיד לאחר צאתו השנייה מהמערה, כפי שמסופר שם, שעל כל מקרה שהיה רבי אליעזר בנו מכה **היה רשב"י מרפא**. הבן הצעיר עדיין ממשיך בדרכם הישנה ואילו רשב"י בינתיים התמתן ומלמד זכות על המוני העם ומגלה לבנו את שיטתו החדשה: "די לו לעולם אני ואתה". כלומר אין פתרונות של בבת אחת לתיקון העולם, אלא צריך להתחיל לתקנו במעגל פנימי מצומצם של לומדי תורה המקדישים את כל זמנם ללימודה והפצתה, ולאט לאט להרחיב את המעגל הזה, להגדיל את השורות, ובמתינות ובהדרגה לרומם את החברה לרמה רוחנית גבוהה יותר. ואולי בשלב הזה לאחר יציאתו השנייה מהמערה נאמרה דעתו החדשה של רשב"י: "שאפילו לא קרא אדם קריאת שמע אלא שחרית וערבית קיים לא ימוש". גם אם לא למד כל היום כולו, הוא מקיים את הכתוב: "והגית בו יומם ולילה" אף במינימום של אמירת דברי תורה.

שאלות אקטואליות בין אדם לחברו

/ **הרב אביחי קצין**, ראש בית המדרש ראשית ורב קהילות משכן מיכאל ועלומים ברעננה

מפסקי הגרש"ז אויערבך בהלכות בין אדם לחברו

פסקי הלכה, כשמם כן הם, נלמדים מתוך ספרי ההלכה, ראשונים ואחרונים.

הפעם נחרוג ממנהגנו ונרצה להביא כמה פסקי הלכה והנהגות של עמוד ההוראה הגרש"ז אוירבעך מתוך ספרים המתארים את תולדות חייו.

המדובר בשני ספרים שכתב הרב יוסף אליהו על ר' שלמה זלמן: "תורה המשמחת" ו"אורו של עולם".

לפחות שני יתרונות יש לספרים אלו. האחד הוא האמינות. הספרים עברו את המסננת של בניו ותלמידיו של הרב ונדמה שלא נכנס סיפור שלא אומת ויש בטחון שאכן כך היה.

היתרון השני נדמה בעיקרון הבא: פעמים רבות ספרי ביוגרפיה על "גדולים" עוסקים בצדקותם, בהיקף ידיעותיהם. הקורא תיאורים שכאלה חש רגש התעלות מחד, אולם גם רגש של נחיתות כמי שיודע שאינו מסוגל לחקות ולילך בדרכם.

שני הספרים האמורים עוסקים רבות בגדלותו של רש"ז בדברים הקטנים, ברגישותו לכאב הזולת ובהקפדתו בעניינים שבין אדם לחברו.

נרצה לתת כמה דוגמאות:

1. יהודי בא לשאול את רש"ז לגבי ביתו שהיא כבדת שמיעה, האם מותר לה להשתמש במכשיר השמיעה בשבת. הרב הסביר לו שהבעיה היא לגבי מי שמדבר עם כבד השמיעה, כי הוא מפעיל את הממברנות. אולם להלכה אמר לו הרב אנו מתירים כי זה עלול להגיע אפילו לפיקוח נפש שהמשתמש במכשיר לא ישמע רכב מתקרב.

   כששאלו האם יש עניין להחמיר? ענה לו: כן, תחמיר שהיא תשתמש במכשיר".
2. אחד המקוואות בירושלים התיישן והיה צורך לתקנו. לא רק מבחינה טכנית, אלא גם מבחינה הלכתית נוצרו בעיות כך שהמקווה היה בדיעבד. המהנדסים שבחנו את מבנה המקווה הגיעו למסקנה שהדרך הטובה ביותר מבחינה טכנית ומבחינה הלכתית היא להרוס את המבנה ולבנות את המקווה מחדש. כשבאו לקבל את אישורו של רש"ז התנגד הרב להפתעתם להצעה ונימוקו עימו: אם יהרסו את המקווה, הנשים שטבלו בו ירגישו שלא טהרו ונהגו שלא כדין. עדיף לשפץ את המקווה במתכונתו הנוכחית. הוא יהיה קצת בדיעבד. אך לא יפגע בנשים שטבלו.
3. מישהו בא לשאול את הרב את השאלה הבאה: אמנו נפטרה. לאחותו מלאו שישים שנה ובעלה רוצה לקנות לה מתנה, האם הדבר מותר? רש"ז "מתנה לאישה - היא חלק מהאישות שבין בעל לאשתו. אישות נוהגת גם בשנת אבל.
4. רש"ז נוהג היה לנסוע מביתו שבשכונת שערי חסד לישיבת "קול תורה" שבבית וגן באוטובוס. פעם אחת נסע באוטובוס ולפתע התיישבה לצידו בחורה בלבוש לא צנוע. הרב נעמד צלצל בפעמון וירד בתחנה הקרובה. כששאלו מישהו לפשר הדבר הסביר. עמדו בפני שלוש אפשרויות: אחת להמשיך לשבת. אולם דבר זה גובל החילול השם. יכולתי לקום ולעבור למקום אחר באוטובוס, אולם דבר זה היה פוגע בבחורה. לכן החלטתי לצלצל ולרדת בתחנה הקרובה.
5. אסיים ברשותכם בסיפור שאינו מופיע בספרים הנ"ל אלא בדידי הוי עובדא. לפני שנים רבות כשלמדתי בישיבת "מרכז הרב" ביקשני, הרב צבי גולדפישר, שהיה מקורב מאד לרש"ז, לנסוע ולהביאו לברית שנערכה לשני התאומים שנולדו לו בשעה טובה. הברית נערכה בישיבת "מרכז הרב". נסעתי עם עוד כמה בחורים מהישיבה ובדרך שאלנו את הרב שאלות שונות. הרב השיב בשמחה. כשהגענו ואך עמדנו בשער הישיבה רץ אליו בחור אחד ובידו מזוזה וביקש לשאול שאלה. רש"ז השיב לו מיד: "אני לא יודע. פה יש רבנים!" ■

והיה המקום
הכנת מקום המקדש

/ הרב איתמר הרשקו

לע"נ אמי מורתי רות ב"ר חיים יהודה

אחת משלוש המצוות שנצטוו ישראל לעשות עם כניסתם לארץ[1], מופיעה בפרשתנו - מצוות עשיית המקדש. אך מצווה זו מתחלקת לשני חלקים - מנוחה ונחלה. ורק לאחר שנבוא למנוחה שבמשכן שילה - נוכל באמת לנחול את ירושלים והמקדש[2].

מעין זה קיים גם בשתי המצוות האחרות - מינוי המלך ומחיית עמלק. שאף בהם המצווה התחלקה לשני זמנים של קיום, ורק לאחריהם הושלמה המלאכה. במלחמת עמלק הראשונה, יהושע הצטווה להרוג רק את ראשי הגיבורים שבהם, ולהניח את השאר - ואילו בימי האחרית תושלם מחייתם לגמרי[3].

ואף בעניין מינוי המלך על ישראל, התחילו ישראל קודם למנות שופטים עליהם[4] - כל פעם משבט אחר, עד אשר ביקשו למנות עליהם את המלך בימי שמואל. כך שרק לאחר השלמת תקופת השופטים, הוכשר הזמן בו קבלו ישראל עליהם את עניין המלוכה.

ולמעשה גם עצם כיבוש והורשת הארץ נעשה בדרך דומה, כשתחילה כבשו ישראל את עבר הירדן המזרחי, ורק אחר כך את החלק המערבי. ואף בחלק המערבי, הכיבושים היו חלקיים בימי יהושע ובימי שיבת ציון הראשונה של עולי בבל. ורק בימינו ימי האחרית תושלם כל הורשת הארץ - גם בשלושת חלקי הקיני, קניזי וקדמוני[5].

עניין זה נעשה על מנת להטמיע את הדברים בנפשנו היטב, כך שהם יהיו בידינו כקנייני נצח. ואילו היו הם נעשים בפעם אחת, לא היו נשארים כל כך בידינו.

ואמנם השלב היסודי והראשוני הוא המשמעותי באמת, כארבע מאות ושמונים השנים[6] של המשכנות - אוהל מועד במדבר, גלגל, שילה, נוב וגבעון. עד שעמדו לבסוף שתי המקדשות - לתקופה של ארבע מאות ועשר וארבע מאות ועשרים שנה.

ומעין זה מתקיים גם בתהליך הגאולה - כשתשע מאות תשעים ותשע חלקים מהגאולה נעשים בידי משיח בן יוסף, ורק את החלק האחרון משלים משיח בן דוד[7]. ובדבר הזה מובטח לכל ישראל, שלא יהיה עוד מוות[8] או צרות כלל. ומאז ועד עולם, אך חיים יסובבונו.

ולכן התורה מגדירה את ההגעה לנחלה, כדבר שמח ושלם - **והיה המקום אשר יבחר ה'**, שכל מקום בו נאמר 'והיה' זה לשון שמחה[9]. משום שבזה תושלם גאולתנו ופדות נפשנו, לאחר שעברנו את כל תהליכי ההכנה בימים הראשונים של המנוחה.

וכמו שהתורה אומרת לישראל עוד טרם כניסתנו לארץ, שלא ננחל אותה ישר - פן תרבה עלינו חיית השדה. אלא אנו נשמיד ונוריש את רוב העמים, ורק את גמר העניין ישלים הקב"ה בעצמו[10].

ואף בימינו על מלחמת עזה נאמר, שיהיו בה שני שלבים הכרחיים[11]. האחד העיקרי יביא למכה גדולה עליהם, אך רק בהמשך נכלה אותם לגמרי ונסיר מהם כל שלטון וממשלה כליל[12]. כשאש תשלח בחומת עזה הבצורה, והעיר תינתן למאכולת אש[13].

ומתוך נפילות דמשק ועזה[14], נזכה לשמחת עולם על ראשנו - ודוד מלכנו מולך עלינו בירושלים העיר אשר בחר בה ה' לשכון בתוכה.

1 - רבי יוסי אומר ג' מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה - סנהדרין, כ:

2 - **שמה תביאו** וגו' למעלה אמור לענין שילה וכאן אמור לענין ירושלים, ולכך חלקם הכתוב ליתן היתר בין זו לזו משחרבה שילה ובאו לנוב וחרבה נוב ובאו לגבעון היו הבמות מותרות עד שבאו לירושלים - רש"י דברים יב, יא

3 - **ויחלש יהושוע** תנחומא, חתך ראשי גבוריו ולא השאיר אלא חלשים שבהם ולא הרגם כולם. מכאן אנו למדים שעשו על פי הדבור של שכינה - רש"י שמות יז, יג

4 - **ויקם ה' שופטים** תמיד מדור אל דור כמו שהוא מונה והולך בספר הזה שופט אחר שופט - רש"י שופטים ב, טז

5 - **כאשר דבר לך** ומה דבר לך - (בראשית, טו) את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני - ספרי דברים יב, כ

6 - ויהי ב**שמונים שנה וארבע מאות שנה** לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה' - מלכים א ו, א

7 - **הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום** (ישעיהו ס, כב) הקטן היינו אפרים, ככתוב 'אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהיה מלא הגוים', וכן והצעיר הוא אפרים. והכוונה אם הוא יגיע **עד דרגת האלף פחות אחד היינו טצ"ץ ביסוד**, שהוא הדרגה האחרונה של אתערותא דלתתא אז אני ה' אפילו בעתה אחישנה. וזה שאמר לאלף היינו עד אלף ולא עד בכלל כי אז דרגת האלף עצמה משתלמת בענני שמיא בדרך נסית כלה - קול התור ב, לה

8 - תנו רבנן משיח בן דוד שעתיד להגלות במהרה בימינו אומר לו הקב"ה שאל ממני דבר ואתן לך שנאמר (תהלים ב, ז) 'אספרה אל חוק' וגו' 'אני היום ילדתיך' (תהלים ב, ח) 'שאל ממני ואתנה גוים נחלתך'. וכיון שראה משיח בן יוסף שנהרג אומר לפניו רבנו של עולם איני מבקש ממך אלא חיים, אומר לו חיים עד שלא אמרת כבר התנבא עליך דוד אביך שנאמר (תהלים כא, ה) **חיים שאל ממך נתתה לו** וגו' - סוכה, נב.

9 - רבי שמעון בן אבא בשם רבי יוחנן אמר, כל מקום שנאמר ויהי, משמש צרה ומשמש שמחה. ואם צרה, אין צרה כיוצא בה. ואם שמחה, אין שמחה כיוצא בה. **אבל כל והיה, שמחה** - תנחומא שמיני, ט

10 - **לא תוכל כלתם מהר** יבטיח שהשם יכריתם כלם וישלח בהם את הצרעה להאביד הנשארים והנסתרים והנה כלם יאבדו אבל אמר שלא יכלה אותם במלחמה ביום אחד ולא שיגרשם מן הארץ בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית השדה והוסיף עוד להבטיח שלא יהיו אלה הנשארים רובם אבל השם יהומם מהומה גדולה ורובם יאבדו ביד ישראל - רמב"ן דברים ז, כב

11 - **והשיבותי** רצונו לומר **אכה ואשיב ידי להכות עוד** - מצודת דוד עמוס א, ח

12 - **והכרתי יושב מאשדוד** שם נכרתו היושבים, ומאשקלון נכרתה הממשלה, ועקרון נחרבה ב' פעמים לכן אמר **והשיבותי ידי** - מלבי"ם, שם

13 - **ושלחתי אש בחומת עזה** עזה התבצרה בחומה בצורה, ונכבשה החומה, והעיר נתנה למאכלת אש - שם, ז

14 - הקדים נבואת פורעניות על שכני ארץ ישראל אשר הרעו לישראל, והודיע כי יענישם ה' בעבור זה, שהגם שישראל לקו בעונם בכל זאת לא ינקו כל הנוגעים בם לרעה, כמו שנאמר 'וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי'. והנה **ארם** היה שכן לארץ ישראל **בצד מזרח ופלשתים במערב** וצור בצפון ואדום ועמון ומואב בדרום, ויודיע ענשם זה אחר זה, והתחיל מארם **שהם הריעו לישראל תחלה** מן ימי אלישע עד ימי ירבעם בן יואש כמבואר בספר מלכים, ואמר **על שלשה פשעי דמשק ועל ארבעה** הכי **לא אשיבנו** את גמולו. אחר שחטאו שלשה פשעים וגם הפשע הרביעי, הלא בהכרח שאענישם ואשיב גמולם להם - שם, ג

סיפור לשבת

היהודי המסתורי באושוויץ

"רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר כברכת ה' אלקיך אשר נתן לך בכל שעריך הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל" (יב, טו(. האדמו"ר מקלויזנבורג, הרב יקותיאל יהודה הלברשטם, זצ"ל, סיפר את שעבר עליו בשואה, בהיותו במחנה אושוויץ. היה זה בערב שבת, עת הורידו את כל היהודים מהרכבת, ודחקו בהם להיכנס למחנה. בהיכנסם למחנה נדחקו כולם פנימה, ואת האנשים שנמצאו כשירים לעבודה אספו למקום מיוחד ושם חילקו להם ארוחת בוקר בשרית. האנשים המורעבים והמיוסרים עטו על האוכל, אך האדמו"ר מקלויזנבורג סירב לקבל את מנתו, בהפטירו שבשום אופן הוא אינו רוצה לאכול טרפות, וכך הוא צם במשך כל היום, ובערב נשכב תשוש ורעב לישון. בבוקר השבת נשמעה צעקה לכיוון האסירים, המכריזה לבוא לאכול. האדמו"ר ישב מכונס בתוך עצמו. וכשהתרוקן הצריף ולא נשאר בו אף אחד, הוא התפרץ בבכי, ונחלי דמעות זרמו מעיניו. למרות שהרבי לא נהג לבכות, הוא עשה זאת, כשהוא מתפלל לקדוש ברוך הוא על כל מה שקורה. בצהרי יום השבת בכיו של הרבי התגבר והוא אמר: "ריבונו של עולם, נשארתי לבדי, חסר כל, את הכל לקחת ממני, נשארתי ערירי ויחף, ועוד אלך ואוכל טרפות? איני רוצה לאכול טרפות, איני אוכל"! והנה בעודו יושב ומדבר עם עצמו נכנס אל הצריף יהודי מבוהל. הלה ניגש ישר אל הרבי ושאלו: "האם אתה הרבי מקלויזנבורג? " הרבי נבהל לשמע השאלה, כי את הרבנים והאדמו"רים היו הגרמנים מובילים ראשונה אל הכבשן, אך תוך כדי דיבור בא אליו יהודי נוסף ואמר לו, שהוא חייב לגשת מיד אל הדלת, כיון שמישהו ממתין לו . לא נותרה לרבי ברירה, והוא קם ממקום מושבו, למרות חששותיו, וכאשר הגיע אל הפתח, ראה אדם מבוגר, יהודי שפנה אליו בשאלה, "האם הרבי מקשאנוב היה דודך?" האדמו"ר עמד תוהה ומשתומם, מהיכן ידע איש זה כי הרבי שרוי במחנה אושוויץ, ומהיכן ידע כי אכן הוא דודו? אך יחד עם התמיהה השיב מיד ואמר ליהודי, כי אכן, הרבי מקשאנוב היה דודו. איש זה מיהר להושיט לאדמו"ר ככר לחם וצלוחית מלאה ריבה, ואמר לו, כי הוא הביא לו את האוכל, כדי שישביע נפשו, וכהרף עין נעלם האיש המסתורי והסתלק, והוא שוב לא ראה אותו. כשסיפר האדמו"ר סיפור זה, אמר, כי אז הוא חש שיש אלוקים בארץ השומר עליו, מפני שלא רצה לאכול טרפות. מיד לאחר מעשה זה קיבל עליו מחדש שלא יאכל טרפה בשום אופן. וכך ישב לו האדמו"ר מקלויזנבורג ואכל את סעודת השבת הכשרה, שזימן לו הקדוש ברוך הוא.

(613 סיפורים על תרי"ג)

שביבים / שאול שיף

"ראה אנוכי נותן" (יא, כו)

איתא בבעל הטורים, ממני תראו וכן תעשו. צריך להבין דבריו אלו, מה יראו ומה יעשו, וגם אין זה הדרך של העניו מכל האדם לומר דברים סתומים אלו לכלל ישראל. יש להבין עפ"י העובדא המובאת ב'תפארת ישראל' (סוף משניות קידושין ועוד), שבזמן שהיו ישראל במדבר היה מלך אחד ששמע על משה רבנו, איזה איש נפלא הוא, מלא במעלות טובות וחמודות, ושלח צייר אחד שילך לצייר את פני משה רבנו. כאשר חזר הצייר עם התמונה, קרא המלך את אנשיו הבקיאים בחוכמת הפרצוף, שיאמרו לו עפ"י הציור מה הם רואים על פניו, וענו לו שהוא אדם מושחת מאוד ואין בו שום דבר טוב. המלך בשמעו זאת נתרגז מאוד ואמר, או שהחכמים אינם יודעים, או שהצייר לא עשה מלאכתו נאמנה, והחליט לשלוח צייר אחר.

כאשר חזר השני לאחר זמן עם אותו ציור ממש, לא נרגע המלך עד שנסע בעצמו דרך ארוכה להגיע למשה רבנו ולראות מקרוב את האמת. כאשר הגיע ראה שבאמת הציורים נכונים, ושאל את משה רבנו בעצמו על אודות מה שאמרו הבקיאים. ענה לו משה רבנו, הכל אמת, כי כאשר נולד היה בו כל המידות הרעות, אלא שעבד על עצמו לשפר את כל הליכותיו. לפי"ז מובן מה שאמר משה כאן לכלל ישראל, שאל יאמר אדם שחסרונותיו באים לו מצד שנולד בטבעו הרע, אלא יתגבר ויעבוד על עצמו לשפר מידותיו, וע"ז אמר 'ממני יראו וכן יעשו'.

(הגיון ליבי)

"לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך..." (יב, יז)

לית לך רשות (תרגום אונקלוס). בפסוק זה מחדדת לנו התורה תובנה עמוקה בשמיעה לקול ה' ואת השליטה העצמית הנדרשת מהאדם. היה אחד שנודע ברבים בעיסוקו התמידי בתורת המוסר, ת"ח מופלג שינק תורתו מגדולי הדורות הקודמים מהם שאב כוחותיו להתבונן בכל מעשה, לעיין בכל דבר ולא להניח אף לפעולה אחת להיעשות מאליה עד שהפך לאדון על יצרו ומשל בגופו ורוחו. לימים הפך אב רוחני להמון תלמידים אילפם וחינכם וכיום הם מזכירים שמו ברטט ובסילודין. זכה לתשעים שנות עבודת השם. בערוב ימיו נתון היה בתשישות עזה עד שלעיתים התכנס בתוך עצמו, וסובביו לא הצליחו לשכנעו כי עתה עת לעשות פעולה פלונית או אלמונית, בהגיע עת נטילת סמי מרפא אשר בכוחם להיטיב עימו סירב בתוקף. ניסו בני הבית למצוא מסילות לליבו הגדול של האיש הגדול אשר אזלו כוחותיו ועצה אין.

הסבירו הרופאים, המחלה בה לקה פוגעת בזיכרון, ביכולת החשיבה, ביכולת השיפוט, שינויים בתפיסה והתנהגות, התדרדרות היכולת השכלית והרגשית ועוד, לא עלינו, עד שנמצא הפתרון הפשוט והגאוני. אחד ממקורביו ביקש מבני המשפחה כי יינתן לו ללחוש דבר מה באוזניו, הם ביטלו בקשתו מכל וכל. הרבה שוחחו עימו, רבים ניסו להשפיעו ומאום לא הועיל. ביקש שוב עד שנענה - לא לפני שהבטיח כי ילחש משפטים מספר ותו לא. ניגש המקורב ולחש באוזנו כי האח המטפל בו והאחראי על שמירת בריאותו אינו מוכן ללכת לביתו עד שיסכים הרב ליטול התרופות הנדרשות, והנה השעה מתאחרת, חפץ האח לשוב אל ביתו ואל חיק משפחתו אך נמנע עד שיטול הרב תרופותיו. והנה מה שלא עשו ימי שכנוע ואנרגיה רבים עשו משפטים בודדים האלו, בו ברגע לבשו פניו של הרב ארשת רחומה, הזדקף בכיסאו כבריא וצלול ויודע את אשר לפניו והביע הסכמתו לנטילת התרופות. ישיש חולה שאיבד יכולותיו כולן אבל לא יכלו לכבוד הזולת עליו עמל כל חייו. וגם כשהוא לכאורה נשלט לגמרי הוא שולט על קנייניו.

(מן המים משיתיהו)

"ושמחת אתה וביתך" (יד, כו)

ידועה אמרתו של הרה"ק רבי אהרן הגדול מקארלין זי"ע: "שמחה אינה מצוה ועצבות אינה עבירה. אבל יש בכוחה של שמחה לרומם את האדם לדרגות הנעלות ביותר, ולאידך - עצבות יכולה לגרום לאדם להתדרדרות עמוקה". ברצוני לספר סיפור נפלא מגדלות הנפש של ידיד נפשי רעי כאח לי, הרה"צ רבי זלמן בריזל זצ"ל, שהיה עובד ה' באמת, כל חייו היו קודש לה'. בצעירותו תקפה אותו מחלת השחפת הנוראה רח"ל, מחלה שפגעה קשה בתפקוד הריאות. בימים ההם טרם הומצאה האנטיביוטיקה הידועה כיום כתרופת פלא לשחפת, ומי שתקפה אותו מחלה זו רח"ל היה אומלל ולוקה בכפליים: בנוסף לסבל והייסורים שהסבה מחלה זו, היה על החולה להיות בבידוד מוחלט, מנותק מאנשים, מחשש הידבקות. מצבו הקשה של רבי זלמן נגע לחבריו ומוקיריו.

זכור לטוב אחד המיוחד שבחבורה, הרה"ח רבי יצחק מנשה הכהן רוזנפלד זצ"ל, שלרגל עבודתו בקודש כשו"ב דמתא היה משתדל להביא מידי יום ביומו לביתו של רבי זלמן כבדים צלויים, הידועים כתרופה בדוקה למחלה. עברה תקופה ארוכה, רבי זלמן שכב בביתו קודח מחום ונמצא בבידוד מוחלט. הדבר כאב לי מאוד, שכן, רבי זלמן היה תמיד הסמל והדוגמא למסירות למען הזולת, והנה מן השמים נגזר עליו ייסורי הגוף והנפש כאחד - ואנו מחרישים? גמלה בלבי החלטה להיכנס לחדרו של רבי זלמן לעודדו ולחזקו. נכנסתי לבית ונעמדתי על מפתן החדר הפנימי. כשראיתי את פניו המצומקות, חיוור וחלוש, פרצה צעקה מליבי וקראתי בקול: "רבי זלמן!.. רבי זלמן!! וואס מאכט - איר", איך אתם מרגישים? רבי זלמן סובב את ראשו בכבדות, וסימן בידו שאתקרב אליו. ניגשתי והתקרבתי עד למיטתו, בתוך ליבי חשבתי: מי יודע? אולי הוא רוצה לומר לי דברי צוואה ופרידה, לפי איך שהיה נראה מצבו היה כלאחר יאוש. - והנה... רבי זלמן הגביה ראשו במקצת ובקול חרישי זעק: "רבי ישראל... נאר בשמחה"! רק בשמחה!

(לב ישראל)

"נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו" (טו, י)

מפרש רש"י: "נתון תתן לו, אפילו מאה פעמים". אם תיתן מאה פעמים ותרגיל את עצמך לתת ולתת, ממילא "לא ירע לבבך בתתך לו", לא תצטער על נדיבות ליבך, כי ההרגל נעשה טבע.

(עיטורי תורה)

"ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון" (טו, ז)

ראשי תיבות של "ל'א ת'קפוץ י'דך מ'אחיך ה'אביון" היה - אומר הרה"ק מהר"י מרוזין זצ"ל הן אותיות "תהלים". ללמדנו - שבאמירת תהלים בלבד, אין אדם יוצא ידי חובתו, אלא צריכים להיות אומר ועושה לקיים "פתוח תפתח את ידך לו" בפועל.

(על התורה)

"השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר" (טו, ט)

בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר ה'חפץ חיים' התגורר בעיר סמילוביץ', הורע מצבם של העניים. ה'חפץ חיים' נשא דברים לפני התושבים וביקשם לתרום בעין יפה. כשנוכח שדבריו מתקבלים באדישות, קרא: "אחים יקרים, מה אענה כשאקרא לעולם האמת וישאלו אותי אם תושבי סמילוביץ' תמכו בעניים? אם אומר שתמכו, זה יהיה שקר; ואם אומר שלא תמכו, זה יהיה לשון הרע, וכי אתם רוצים להכשילני בשקר או בלשון הרע?!" באמרו זאת פרץ בבכי מעומק ליבו. הדבר פתח את לב התושבים ומיד החלו להרים את תרומותיהם. אמר ה'חפץ חיים': "עכשיו אוכל לומר שיהודי סמילוביץ' תורמים בעין יפה, בלי להוציא דבר שקר מפי".

"ודעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (טו, ט)

אמר הרה"ק ר"ש מניקלשבורג, אם תלך בדרך של 'רעה עינך באחיך' ותבדוק כל עני האם אכן זקוק הוא לצדקה 'ולא תתן לו', הרי ש'וקרא עליך אל ה" יבדקו אותך גם בשמים ויפשפשו במעשיך 'והיה בך חטא' ימצאו אצלך חטאים ותיענש.

בסוד שיח

כשם שפרצופיהם שונים
כך דעותיהם שונות

עריכה גרפית - גיל ויין

נשמח לקבל תגובות והערות מהקוראים
בדוא"ל: besod@013net.net